

УДК 338.43:332.12 (477)

JEL CLASSIFICATION: I38, O18

Г.О. КРАЄВСЬКА

канд. екон. наук, старш. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

ім. М.В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: kraevskah@gmail.com

ORCID 0000-0002-0239-8855

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА: АКТУАЛЬНІ ПРАКТИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Метою статті є визначення особливостей політики соціального розвитку сільських поселень європейських країн задля обґрунтування актуальних напрямів, прийнятних для України. Досліджено особливості соціального розвитку сільських поселень в європейських країнах. Виявлено, що сільський розвиток ґрунтується на інституційних засадах, в яких соціальний компонент є одним із головних. Інституції створені з метою обміну досвідом, інформацією, моніторингу виконання національних програм сільського розвитку, визначення його пріоритетів і перспектив. Проаналізовано основні концепції еволюції соціального розвитку села від галузевого, територіального, ендегенного до цілісного розвитку, який полягає в гармонізації з екосистемами та забезпеченні гідного життя з дотриманням прав і свобод громадян. Установлено, що більшість заходів ЄС із підтримки різних напрямів розвитку справляє опосередкований вплив на соціальний розвиток сільських поселень. До них належать: пряма фінансова підтримка фермерів, сприяння створенню ланцюгів доданої вартості, підтримка малого і середнього підприємництва, мінімізація ризиків ведення бізнесу, його дебіюрократизація. Виявлено підходи і практики європейської політики соціального розвитку села, доцільні для України. Головними її інструментами є: структурні фонди, цільові програми та проєкти на основі грантової підтримки. Їхня успішність досягається через лабільність і зворотній зв'язок, що дає змогу корегувати заходи відповідно до потреб, які виникають у процесі застосування. Проаналізовано національні відмінності європейських країн щодо реалізації соціальних пріоритетів розвитку села. Окрему увагу приділено Німеччині, яка вирізняється їх специфічним баченням, що ґрунтується на активізації незадіяного потенціалу шляхом програмної підтримки за цільовими категоріями сільського населення: особи пенсійного віку, молодь, яка прагне реалізуватись за місцем проживання, домогосподарства, що складаються із декількох поколінь. Обґрунтовано доцільність застосування в Україні моделі smart-громади для поселенських структур, які зростають економічно.

Ключові слова: сільські поселення, соціальний розвиток, європейський досвід, smart-громада, концептуальні підходи.

H.A. Krayevska

PhD (Economics), Senior Research Fellow
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Taras Shevchenko, 60
E-mail: kraevskah@gmail.com
ORCID 0000-0002-0239-8855

EUROPEAN EXPERIENCE OF SOCIAL DEVELOPMENT OF THE VILLAGE: ACTUAL PRACTICES FOR UKRAINE

The purpose of the article is determination of features of social development policy of rural settlements of the European countries for substantiating actual directions acceptable for Ukraine. The applied comparative normatively legal analysis of rural development processes of the European countries and Ukraine makes it possible to estimate the significance of the social component in a public policy. On the basis of comparisons between countries the estimation of optimum structure of financing of rural development is carried out. Priorities of transformation of rural development in the European countries in the context of the newest tendencies are illustrated with the use of method of graphic analysis. The features of social development of rural settlements in European countries are investigated. It is revealed that rural development has an institutionalized basis in which the social component is one of the main ones. Institutions are designed to share experiences, information, monitor the implementation of national rural development programs, determination of their priorities and prospects. The basic concepts of evolution of social development of the village from the branch, territorial, local endogenous to the holistic development, which consists in harmonization with ecosystems, freedom, gender equality and ensuring of human rights in the broadest sense, are analyzed. A system of policy measures that are implemented in practice and correspond to them is outlined. It is established that a large part of the EU's rural development measures have an indirect impact on the social development of rural settlements. These include: direct financial support for farmers, promotion of value added chains, business support through skills development, business risk minimization, de-bureaucratization of this process, and prioritization of support for small enterprises. The approaches and practices of the European social development policy of the village are found to be appropriate for Ukraine. It is revealed that the main instruments of the policy are structural funds, targeted programs and projects on the basis of grant support. Their success is achieved through lability and feedback, which allows them to adjust the measures to meet the needs of the application process. The national differences of the European countries in realizing the social priorities of rural development are analyzed. Special attention is paid to Germany, which is characterized by a specific vision of the social development of the countryside, which is based on activation through programmatic support of untapped potential by the target categories of the rural population: persons of retirement age, young people wishing to live in a place of residence, households of several generations. The expedience of applying the smart-community model in Ukraine for economically growing settlement structures is substantiated.

Keywords: rural settlements, social development, European experience, smart community, conceptual approaches.

Г.А. Краевская

канд. экон. наук, старш. науч. сотр.
Институт демографии и социальных исследований
им. М.В. Птухи НАН Украины
01032, Украина, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60
E-mail: kraevskah@gmail.com
ORCID 0000-0002-0239-8855

ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СЕЛА: АКТУАЛЬНЫЕ ПРАКТИКИ ДЛЯ УКРАИНЫ

Цель статьи — определение особенностей политики социального развития сельских поселений европейских стран ради обоснования актуальных направлений, приемлемых для Украины. Исследованы особенности социального развития сельских поселений в европейских странах. Обнаружено, что сельское развитие основывается на институционных принципах, в которых социальный компонент является одним из главных. Институты созданы с целью обмена опытом, информацией, мониторинга

выполнения национальных программ сельского развития, определения его приоритетов и перспектив. Проанализированы основные концепции эволюции социального развития села от отраслевого, территориального, эндогенного к целостному развитию, которое состоит в гармонизации с экосистемами и обеспечении достойной жизни с соблюдением прав и свобод граждан. Установлено, что большинство мероприятий ЕС по поддержке разных направлений развития оказывают опосредованное влияние на социальное развитие сельских поселений. К ним принадлежат: прямая финансовая поддержка фермеров, содействие созданию цепочек добавленной стоимости, поддержка малого и среднего предпринимательства, минимизация рисков ведения бизнеса, его де бюрократизация. Определены подходы и практики европейской политики социального развития села, целесообразные для Украины. Главными ее инструментами служат: структурные фонды, целевые программы и проекты на основе грантовой поддержки. Их успешность достигается путем обеспечения лабильности и обратной связи, что дает возможность корректировать мероприятия в соответствии с потребностями, возникающими в процессе применения. Проанализированы национальные различия европейских стран в реализации социальных приоритетов развития села. Особое внимание уделено Германии, выделяющейся специфическим видением социального развития села, основанным на активизации путем программной поддержки незадействованного потенциала целевых категорий сельского населения: лиц пенсионного возраста, молодежи, которая стремится реализоваться по месту жительства, домохозяйств, состоящих из нескольких поколений. Обоснована целесообразность применения в Украине модели smart-общины для экономически растущих поселенческих структур.

Ключевые слова: сельские поселения, социальное развитие, европейский опыт, smart-община, концептуальные подходы.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Соціальний розвиток села є актуальним завданням для України, що обумовлено великими площами сільських територій і значною чисельністю населення, а також демографічними викликами через старіння мешканців та знелюднення сільських поселень, соціальну напругу внаслідок неспроможності сільської економіки поглинути працівників, вивільнених у зв'язку із підвищенням продуктивності в сільському господарстві. Унаслідок гостроти економічних проблем сільський соціальний розвиток здійснюється за залишковим принципом і розглядається як тісно пов'язаний із економічним розвитком. Тому визначення шляхів, інструментів і механізмів стимулювання розвитку сільських поселень, які б відкрили для них нові перспективи, є складним завданням. Наразі актуалізуються дослідження європейського досвіду, його ґрунтових напрацювань та практик розвитку сільських поселень, і доцільності його застосування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні соціально-економічні проблеми соціального розвитку сільських поселень досліджували О.Г. Булавка (Bulavka O.), М.Ф. Кропивко (Kropyvko M.), М.Й. Малік (Malik M.) [1], Т.А. Заяць (Zaiats T.) [2], Е.М. Лібанова (Libanova E.) [3], О.Г. Рогожин (Rohozhyn O.) [4], К.І. Якуба (Yakuba K.) [5] та ін. Критичний аналіз закордонного досвіду формування політики сільського розвитку викладено у працях Ю. Губені (Hubeni Yu.) [6], В. Є. Крупіна (Krupina V.), М. А. Лендел (Lendiel M.) [7], О.О. Непочатенко (Nepocha-tenko O.) [8]. Недостатньо дослідженими є питання, пов'язані із європейськими практиками соціального розвитку сільських поселень, його концептуальним баченням, місцем у структурі європейської політики та підходах щодо механізмів реалізації.

Метою статті є визначення особливостей політики соціального розвитку сільських поселень європейських країн задля обґрунтування напрямів, прийнятних для України.

Новизна роботи полягає у систематизації сучасних концептуальних та організаційно-економічних підходів до соціального розвитку сільських поселень європейських країн, результатів оцінки різних практик, орієнтованих на соціальні цілі і завдання.

Методи дослідження. Порівняльний аналіз нормативно-правового забезпечення сільського розвитку в різних соціально-економічних умовах дав змогу визначити його місце у сучасній державній політиці. Відмінності між соціальним розвитком села в Україні та європейських країнах виявлено з використанням методів регіонального аналізу. На основі порівнянь між країнами оцінено фінансування сучасного сільського розвитку. Його специфіку в європейських країнах проілюстровано з використанням методу графічного аналізу. За останні роки, на жаль, значно звужено доступну статистичну інформаційну базу щодо соціального розвитку села.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальний розвиток сільських поселень реалізується на основі низки концепцій, наріжною серед яких є концепція сталого розвитку, що об'єднує заходи економічного, соціального та екологічного характеру. Вона виникла внаслідок посилення негативного впливу науково-технічного прогресу на навколишнє середовище та усвідомлення, що суспільний розвиток можливий лише за умови врахування соціальних, економічних та екологічних компонентів. Основою соціальної складової концепції є рівність, солідарність та довіра [9]. Цими гуманітарними цінностями окреслено межі низки документів, до яких належать стратегії, програми та проекти, а також нормативно-правові документи, зокрема регламенти, директиви, рішення, закони, що деталізують певні параметри соціального розвитку.

Соціальний розвиток сільських поселень залежить від економічного потенціалу країни. Україна істотно поступається європейським країнам за ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності (рис. 1). Порівняно з Болгарією, яка має найнижчі показники серед країн ЄС, відставання становило понад 2,5 рази. Середнє значення ВВП (за паритетом купівельної спроможності на душу населення) у 28 країнах ЄС у 2017 році становило 42 465 дол., що в 4,8 рази більше, ніж в Україні. Отже, економічні обмеження для соціального розвитку сільських поселень є вагомими.

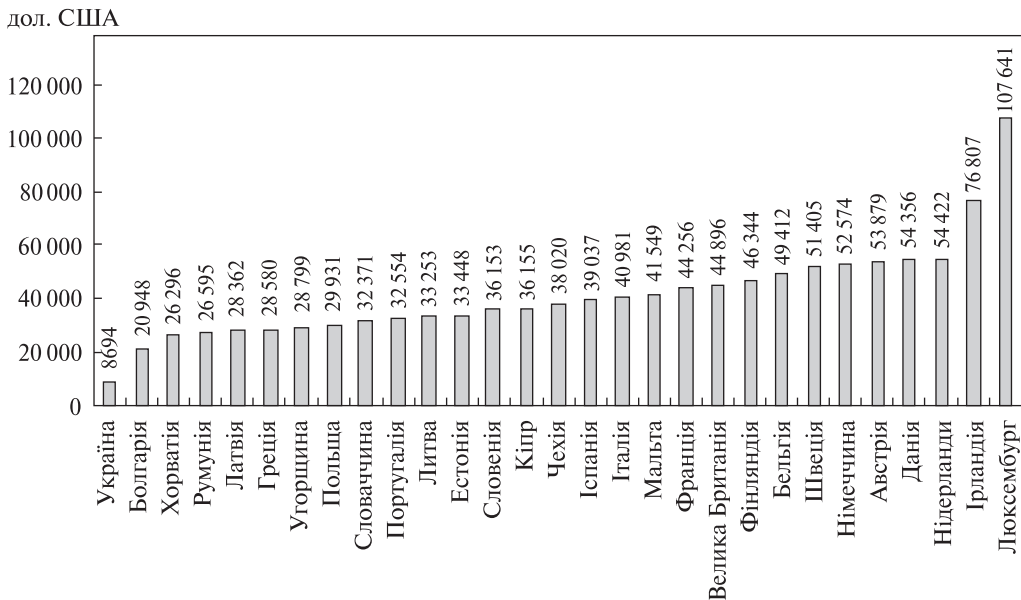

Рис. 1. ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності, 2017 р.

Джерело: [10].

Сучасний розвиток, у тому числі сільських поселень країн ЄС, відбувається в рамках стратегії «Європа 2020: стратегія розумного, сталого та інклюзивного зростання» [11]. Її головними соціальними напрямками є: інклюзивне зростання (полягає в соціалізації економічного розвитку), підвищення територіальної згуртованості та рівня зайнятості за місцем проживання. Вони орієнтовані на синергетичний ефект від конкурентоздатності місцевої економіки, який поширюватиметься на зайнятість та ринок праці. Визначено кінцеві цілі, більшість із яких є суто соціальними, зокрема: працевлаштування 75 % населення у віці від 20 до 64 років; не менше 40 % молоді має здобути вищу освіту; скорочення на 20 млн населення, що опинилося за межею бідності; інвестування в науково-дослідні розробки 3 % ВВП ЄС; зниження забруднення навколишнього середовища на 30 %.

Розвиток сільської місцевості у країнах ЄС здійснюється в контексті усунення територіальних соціально-економічних диспропорцій. Акцентовано увагу на необхідності забезпечення територіальної єдності шляхом упровадження місцевих стратегій та програм розвитку або активізації різнорівневої міжсуб'єктної співпраці.

Концепти сільського розвитку в Європі поступово еволюціонували від суто галузевого підходу до інтегрованого територіального з децентралізованим управлінням та соціальною участю. Наступний етап пов'язаний із утвердженням принципів локального ендегенного розвитку, що полягає в економічній диверсифікації та спеціалізації виробництва, використанні внутрішніх ресурсів території та дифузній індустріалізації. Поступово він трансформувався в концепт цілісного розвитку, який передбачає гармонізацію з екосистемами, економічну свободу, гендерну рівність і дотримання прав людини.

У практичній площині еволюція концептів обумовила перехід від окремих заходів з підтримки сільськогосподарських товаровиробників та професійного навчання до державної підтримки і створення економічних драйверів розвитку депресивних територій. До 2000-х років політика сільського розвитку орієнтувалася на реструктуризацію сільського господарства та територіальний розвиток. У результаті її реформування у 2000 році запропоновано 22 заходи для країн-членів із урахуванням національних особливостей їхнього розвитку [12]. 2003 року у м. Зальцбург відбулася конференція із сільського розвитку, на якій було визначено його перспективні пріоритети: диверсифікація сільської економіки, збалансований розвиток сільських і міських поселень, активна участь сільського населення у розвитку своїх громад, залучення зацікавлених сторін та розвиток на основі сталості.

Головними особливостями соціального розвитку європейських сільських поселень є:

- орієнтація на економічні досягнення, високий рівень освіти, соціального захисту та соціальний діалог як базові основи соціального розвитку села;
- публічність діяльності та громадський контроль за роботою муніципалітетів завдяки міцним демократичним традиціям. Зокрема, у Швеції інформація про витрати та доходи муніципалітетів є в публічному доступі, а перевірка діяльності місцевого самоврядування здійснюється комісією із громадян муніципалітету;
- сформованість системи перерозподілу фінансових ресурсів держави на користь соціального розвитку територій та соціальних груп із застосуванням таких інструментів: гранти, субсидії, дотації, укладання сільськогосподарських угод, пільгове та низькоризикове кредитування, створення бізнес-інкубаторів, підтримка стартапів тощо.

Розвиток сільських територій і поселень в ЄС є інституціоналізованим. У цій сфері активно діють такі інституції як Європейська мережа сільського розвитку (*European Network for Rural Development, ENRD*) та Європейська мережа оцінки сільського розвитку (*European Evaluation Network for Rural Development, EENRD*), яка є її структурним підрозділом. Координацію діяльності профільних експертів здійснює Європейська федерація дорадчих служб (*European Federation of Agricultural Consultants, EFAC*). Серед інших інституцій європейського рівня тут варто згадати Європейську асоціацію з питань сільського розвитку і відновлення села (*European Association for Rural Development and Village Renewal, ARGE*), яка є об'єднанням зацікавлених різнорівневих суб'єктів для реалізації партнерських зв'язків; Руральність –

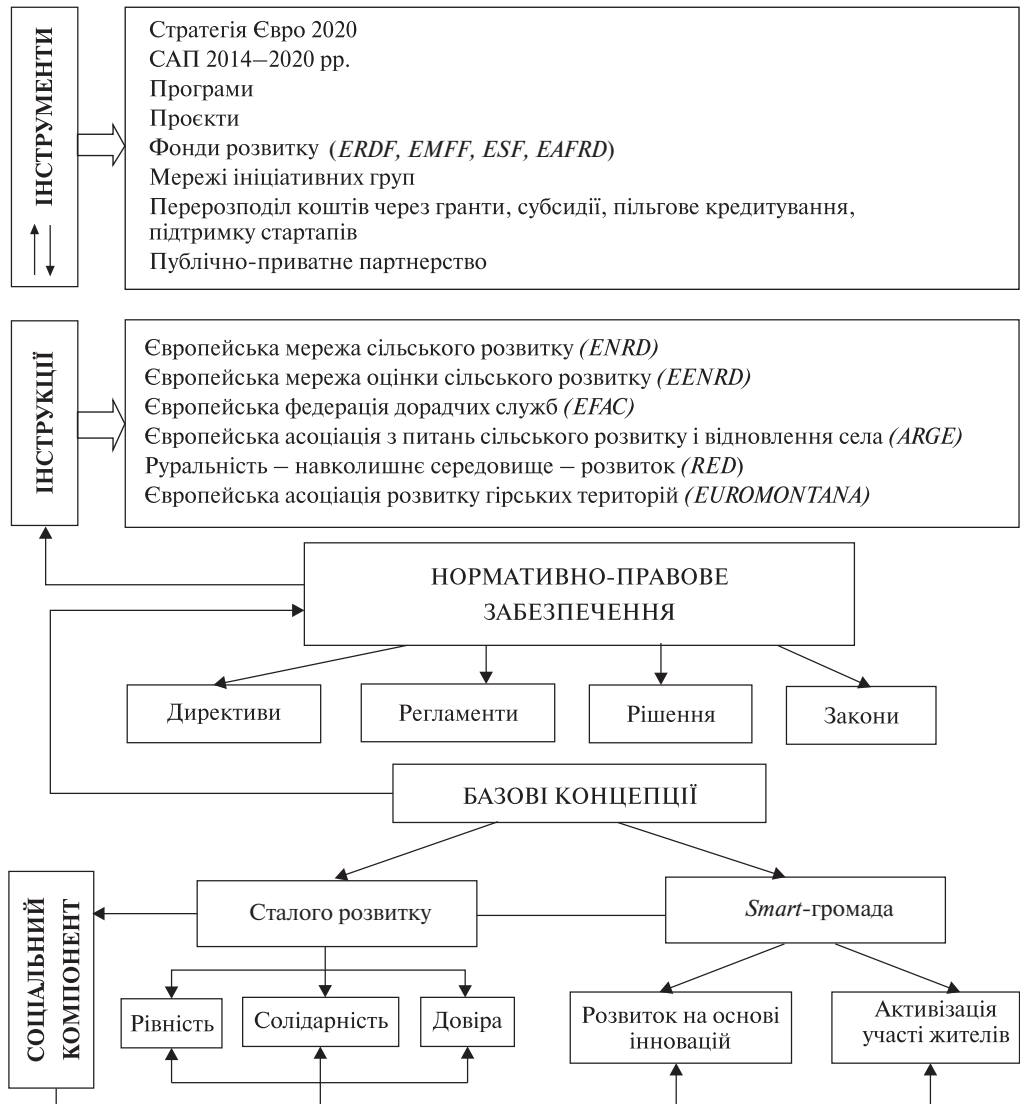

Рис. 2. Сільський соціальний розвиток європейських країн

Джерело: розроблено автором.

навколишнє середовище — розвиток (*Ruralit—Environment—Development, RED*) — організацію, яка забезпечує взаємодію сільських та міських поселень, бере участь у дослідженні сільського розвитку; Європейську асоціацію гірських територій (*European Association of Mountain Areas, EUROMONTANA*) з підтримки сільських громад, розташованих у гірських територіях. Ці інституції реалізують функцію обміну досвідом та інформацією, моніторингу виконання національних програм (рис. 2).

Водночас більшість заходів має опосередкований вплив на соціальний розвиток сільських поселень, зокрема: пряма фінансова підтримка фермерів, сприяння створенню ланцюгів доданої вартості, підтримка підприємництва шляхом формування відповідних навичок, мінімізації ризиків ведення бізнесу, дебіюрократизації цього процесу, обміну кращими практиками співпраці.

Сільський розвиток є напрямом Спільної аграрної політики (САП) на 2014—2020 рр., соціальний компонент якої має наскрізний характер, займаючи важливе місце як у структурному, стратегічному аспектах, так і в плані фінансового забезпечення. Фактично САП складається з двох основних блоків: аграрна політика та політика сільського розвитку, на які припадає відповідно 72,8 та 23,2 % загального фінансування.

У 2007—2013 рр. сільський розвиток як структурна складова САП охоплював шість стратегічних напрямів, два з яких були суто соціальними: підвищення якості життя в сільській місцевості та потенціалу зайнятості за місцем проживання. У 2014—2020 рр. виокремлено лише один соціальний напрям — сприяння соціальній інтеграції та скороченню бідності. Подолання бідності як стратегічний напрям сільського розвитку було започатковано ще у 2002 році. Концептуально причинами бідності визначено не тільки низькі доходи, а й нерівність у доступі до виробничих фондів, низька медична освіта та стан харчування, деградація природних ресурсів, уразливість до ризиків та слабка політична влада [13].

Сприяння соціальній інтеграції та скорочення бідності як пріоритет реалізується й через програму *LEADER*, яка є інструментом соціального розвитку сільських поселень ЄС протягом 20 років. Вона функціонує на основі 2600 місцевих груп дій, які охоплюють 54 % сільського населення та об'єднують усі зацікавлені сторони. Зокрема, у Польщі місцеві групи дій складаються із представників державного сектору (місцева влада, культурний центр громади, центр соціальної роботи, бібліотека), соціального сектору (неурядові організації, асоціації фермерів, пожежників, тощо), економічного сектору (підприємці та фермери). Таких груп дій створено близько 300.

Слід зазначити, що ефективність програми забезпечується за рахунок її лабільності, удосконалення відповідно до сучасних викликів. Важливо, що вона спирається на стратегічні цілі, зокрема створення доданої вартості у невеликих виробників шляхом залучення їх до ринку, раціонального використання природних ресурсів, залучення інновацій для підвищення конкурентоздатності продуктів та послуг, що створюються у сільській місцевості. З метою покращення умов реалізації місцевих ініціатив удосконалюються підходи та механізми реалізації програми *LEADER*. Одним з них є Місцевий розвиток під керівництвом громади (*Community-led Local Development, CLLD*), який полягає у розробці та реалізації ініціативною групою місцевих стратегій розвитку за допомогою партнерства та на основі використання місцевого потенціалу, а не запозичених ресурсів. За цих умов проект отримує довгострокове фінансування. Практика активізації громадської активності щодо вирішення локальних питань розвитку є надзвичайно актуальною для України через панування патерналістських настроїв та зневіри, слабкості інституту лідерства на тлі децентралізації повноважень та відповідальності.

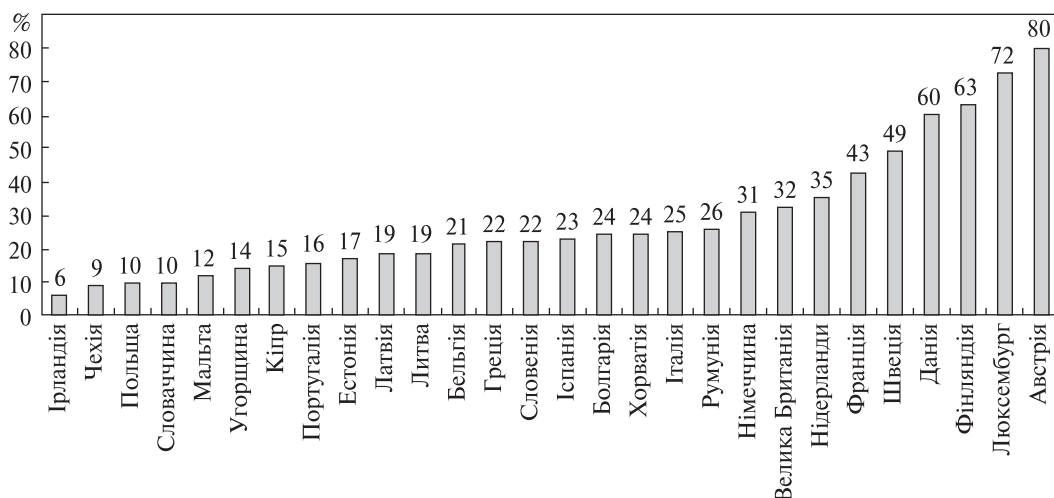

Рис. 3. Питома вага Європейського аграрного фонду розвитку сільських районів (EAFRD) у загальних обсягах партнерської підтримки країн ЄС на 2014–2020 рр.

Джерело: [15].

Фінансування сільського розвитку в ЄС здійснюється за рахунок структурних фондів, зокрема: Європейського соціального фонду (*European Social Fund, ESF*), Європейського фонду регіонального розвитку (*European Regional Development Fund, ERDF*), Європейського фонду морського і рибного господарства (*European Maritime and Fisheries Fund, EMFF*) та Фонду згуртування (*The Cohesion Fund, CF*). Для реалізації політики створено Європейський аграрний фонд розвитку сільських районів (*European Agricultural Fund for Rural Development, EAFRD*) та виділено близько 100 млрд доларів на 118 таких програм протягом 2014–2020 рр. [14]. З них 20 програм реалізується на національному рівні. Вісім країн-членів ЄС реалізують по дві і більше регіональні програми (найбільші за площею та населенням країни мають більшу кількість програм сільського розвитку: Франція – 30, Італія – 23, Іспанія – 19, Німеччина – 15). Питома вага аграрного фонду сільського розвитку у партнерській підтримці в 2014–2020 рр. у країнах ЄС коливається від 80 % в Австрії до 6 % в Ірландії (рис. 3). Загальний обсяг фінансування та його розподіл на потреби сільського розвитку визначаються на національному рівні.

Європейський аграрний фонд розвитку сільських районів здійснює фінансування відповідно до пріоритетів, визначених стратегією «Європа 2020: стратегія розумного, сталого та інклюзивного зростання» [11]. У більшості європейських країн переважна увага приділяється проектам за напрямом сталого зростання (рис. 4), в якому акцент зміщується на екологізацію місцевого розвитку. Власне соціальний компонент, на якому акцентують увагу проекти за напрямом інклюзивного зростання, у структурі загальних витрат відзначається високою варіативністю – від 6 % у Данії до 33 % у Болгарії. У третині країн ЄС інклюзивний розвиток фінансується в межах 15–20 %. Лише у трьох країнах (Болгарія, Румунія, Німеччина) частка фінансування за напрямом інклюзивного розвитку становить понад четверту частину. Такі відмінності у структурі фінансування пояснюються різноманіттям стратегічних пріоритетів та станом розвитку соціальної сфери села країн, що входять до складу ЄС.

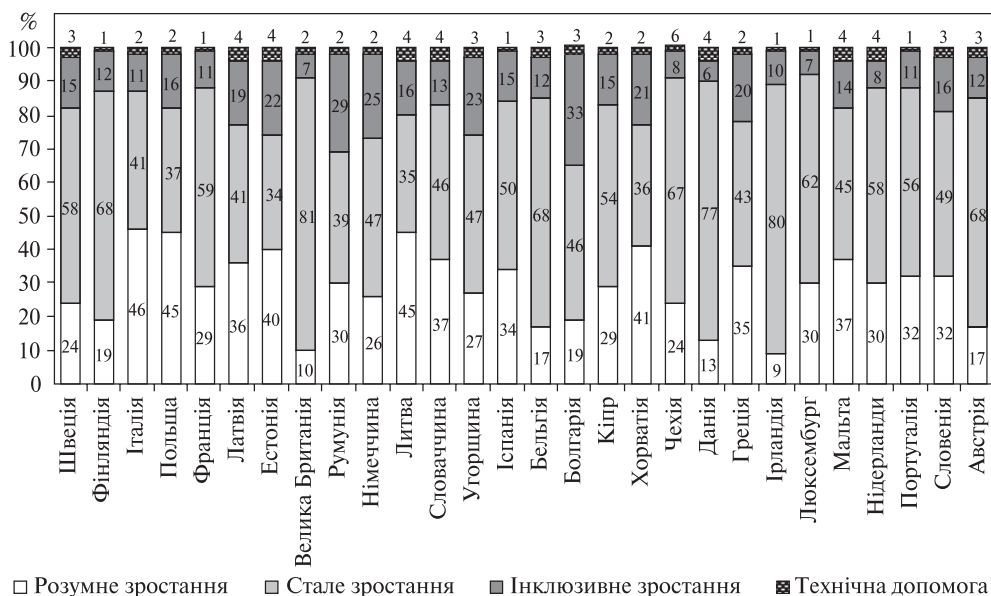

Рис. 4. Розподіл фінансування Європейського аграрного фонду розвитку сільських районів (EAFRD) за основними стратегічними напрямками, 2014–2020 рр.

Джерело: [15].

Реалізація пріоритету ЄС щодо сприяння соціальній інтеграції та зменшення бідності сільського населення на національному рівні має суттєві відмінності. Зокрема, у Бельгії цей пріоритет реалізується шляхом підтримки молодих фермерів, покращення якості послуг та соціальної інфраструктури; у Болгарії – через створення робочих місць, диверсифікацію і розвиток малих підприємств, реалізацію місцевих стратегій розвитку за підтримки програми *LEADER*. В Естонії пріоритетного значення надають створенню робочих місць, інвестиціям у знання та інновації. В Латвії, як і в Болгарії, переважають механізми програми *LEADER*, що функціонують на основі створення ініціативних груп, які охоплюють 65 % сільського населення, причому їхня діяльність спрямована на створення нових робочих місць та органічне землеробство. У Польщі активізовано підтримку молодих фермерів, залучення інвестицій у знання та інновації, реалізацію проектів *CLLD / Leader* (створення нових робочих місць, поліпшення умов життя в сільських районах, збалансований територіальний розвиток сільської економіки і громад). В Румунії акцентується увага на диверсифікації економіки сільських поселень через інвестиції в несільськогосподарські види діяльності, створення нових робочих місць, розвиток інфраструктури. У Франції реалізація соціального пріоритету сільського розвитку здійснюється шляхом фінансової підтримки районів, які мають природні обмеження, а також підтримки молодих фермерів, розвитку публічно-приватного партнерства.

На особливу увагу щодо соціального розвитку села заслуговує досвід Німеччини. Зокрема, для активізації громадянської ініціативи на локальному рівні країна активно використовує програмну підтримку, орієнтовану на цільові категорії домогосподарств або громадян. Наприклад програма «Домогосподарства, в яких живе декілька сімейних поколінь» (дві третини з них мешкає в невеликих територіальних громадах), програма «Активний пенсіонер», яка підтримує залучення людей пенсійного віку до

розвитку локальних муніципальних утворень [16]. Для реалізації політики сільського розвитку у ФРН створена міжвідомча робоча група Федерального уряду з розвитку сільських територій.

Значна увага приділяється розвитку системи навчання протягом життя як одного з перспективних напрямів розвитку сільських поселень. З цією метою, а також для забезпечення муніципальної інформаційної платформи для співробітництва, відкритих освітніх джерел, спілкування, формування професійно або цільово орієнтованих інтернет-спільнот активно розвивається мережа інтернет покриття. Підвищення освіти сільського населення реалізується через покращення взаємозв'язку з центрами за допомогою програми «Навчання на місцях», яка підтримує консультативну діяльність у сфері освітніх послуг. Програма «Початок трудової діяльності» підтримує проекти зі створення нових місць для навчання та виробництва. Програми дистанційного навчання передбачають використання сучасних медіазасобів.

Програмний підхід активно використовують і в інших напрямках соціального розвитку сільських поселень. Зокрема, здійснюється підтримка союзів сільської молоді, орієнтованих на створення умов для її самореалізації за місцем проживання (в першу чергу сприяння отриманню базових регіональних професій). Підвищення мобільності населення досягається шляхом фінансування розвитку транспортної інфраструктури, зокрема громадського пасажирського транспорту місцевого значення як одного зі стратегічних напрямів сільського розвитку. Витрати на ці заходи є системними, вони зростають та реалізуються шляхом прямої програмної підтримки. Інтеграція міста і села здійснюється засобами вибіркової підтримки об'єктів соціальної інфраструктури, благоустрою та реконструкції муніципальних утворень, координації фінансових ресурсів і зусиль з чинними програмами «Покращення регіональної структури економіки» та «Покращення аграрної структури і захист узбережь». На жаль, в Україні обмежені фінансові ресурси для реалізації такої всебічної підтримки. Однак використання програмних інструментів, послідовність, безперервність у визначенні стратегічних пріоритетів розвитку відповідно до наявних соціально-економічних викликів у сільських поселеннях — це ті практики, застосування яких в Україні буде дієвим та ефективним.

Вбачаючи необхідність у визначенні перспектив розвитку сільських поселень, країни ЄС на конференції в Ірландії (м. Корк, 2016 р.) розробили декларацію «Краще життя в сільській місцевості». Запропоновано модель *smart*-громади, в основу якої покладено використання інновацій та цифрових технологій, розвиток яких сприяє залученню інвестицій в бізнес, інфраструктуру та людський капітал сільської територіальної громади.

Серед шістнадцяти запланованих заходів для розвитку *smart*-громад до 2020 року п'ять реалізовано спільно із програмою Горизонт 2020: бізнес-моделі для сучасних сільських економік, база знань «сільське відродження», біоекономіка, керована даними, інтернет-проект зміцнення безпечності їжі та конкурентоспроможності сільськогосподарських мереж. П'ять програмних заходів мають інформаційно-консультативний характер (семінари, конференції). Важливе соціальне значення мають два пілотні проекти: «Розумні еко-соціальні села» та «Смарт сільський транспорт» (*SMARTA*), на які виділено 600 млн євро. Решта заходів спрямована на впровадження інновацій, співпрацю та згуртованість, обмін знаннями, розвиток бізнесу.

За основними критеріями сучасний сільський розвиток в Україні має значні відмінності від європейського (таблиця). Зокрема, концептуальне бачення його моделі та напрямів не втілюється в стратегії розвитку на перспективу. Невизначеність джерел та обсягів фінансування обумовлюють фрагментарність програмної підтримки

Таблиця. Вітчизняна та європейська практика соціального розвитку села

Критерії порівняльного аналізу	Україна	Країни ЄС
Концептуальна основа розвитку	Концепція розвитку сільських територій до 2025 р. визначає скоріше очікувані результати, ніж власне концептуальні засади	Діє концепція сталого розвитку на засадах довіри, рівності, солідарності, якою окреслено межі стратегій, проєктів та програм розвитку
Стратегічне бачення перспектив розвитку	Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 рр. має слабе стратегічне бачення та зв'язок із концепцією розвитку сільських територій	Європа 2020: стратегія розумного, сталого та інклюзивного зростання орієнтована на синергетичний ефект та посилення соціального компоненту
Сформованість соціальних пріоритетів розвитку	Залишковий підхід до розвитку соціальної сфери територіальних громад і соціального діалогу. Акцентування необхідності адміністративно-територіальних перетворень	Пріоритетність соціальної інтеграції та скорочення бідності. Орієнтація на економічне зростання, високий рівень освіти громадян та соціальний діалог
Характер управління	Відсутність ефективного зворотного зв'язку місцевої влади із жителями, пасивність громадян в управлінні	Публічність, підзвітність, участь, громадський контроль управління
Система фінансування	Обмеженість джерел і недофінансування соціального розвитку села	Багатоканальний механізм фінансування та перерозподілу ресурсів на соціальні цілі через структурні фонди
Програмна підтримка розвитку	Державна цільова програма розвитку українського села завершена у 2015 році. Окремі заходи одержують програмну підтримку на рівні областей	Діє програма <i>LEADER</i> як основний інструмент соціального розвитку села протягом 20 років

Джерело: розроблено автором.

та слабкість соціально-економічного розвитку, насамперед локальних ринків праці, капіталу, товарів. З цієї ж причини акценти політики здебільшого фокусують на заходах, які не вимагають значних капітальних витрат.

Актуальними для України практиками європейського досвіду соціального розвитку села на сучасному етапі є:

- інституціоналізація соціального розвитку села на основі цільових програм на трьох рівнях управління (державний, регіональний, місцевий) з метою координації процесів, пов'язаних із залученням інтелектуального, інвестиційного потенціалів та підвищенням громадянської активності у виконанні перспективних завдань розвитку сільських поселень;
- стратегування розвитку поселень на основі реалізації конкурентних переваг, ендогенного потенціалу, синергетичного ефекту та роботи на випередження (за зразком *smart-громад*);

- створення мережі ініціативних локальних груп і мережі фінансово-організаційної підтримки її ініціатив в умовах децентралізації повноважень і відповідальності на тлі панування патерналістських настроїв, суспільної зневіри та слабкості інституту лідерства;
- застосування інструментів політики територіальної єдності, яка передбачає реалізацію заходів, спрямованих на усунення відставання в соціально-економічному розвитку територій та полягає в упровадженні місцевих стратегій, що підтримуються програмними методами або шляхом різнорівневої між-суб'єктної співпраці;
- визначення на державному рівні інструментарію впливу на добробут членів сільських територіальних громад (кооперативи, комунальна власність, оренда землі тощо) та сприяння збільшенню прибутковості цих активів;
- створення ефективних муніципальних систем програмної підтримки цільових категорій населення, зокрема залучення до підприємницької діяльності молодих сімей та фахівців, а також літніх людей з метою активізації місцевого розвитку та упередження соціальної деградації;
- сприяння збалансуванню різних напрямів соціального розвитку територій шляхом створення муніципальних систем перерозподілу коштів із використанням таких інструментів: гранти, субсидії, дотації, пільгове та низькоризикове кредитування, розвиток інкубаторів, стартапів тощо;
- посилення зворотного впливу на систему соціального діалогу на основі активізації громадської участі задля мінімізації соціальної напруги в сільських територіальних громадах;
- запровадження системи преференцій підприємствам із високою соціальною значущістю та сприяння розвитку соціального підприємництва.

Висновки. Сільський розвиток є самостійним, цілком сформованим напрямом державної політики, його цільові орієнтири та завдання вимагають системного підходу в реформуванні соціально-трудових, земельних, майнових відносин. Головною передумовою цих змін є макроекономічна стабільність зі щорічними темпами зростання 5–7 %, інституційна спроможність держави та органів місцевого самоврядування, залучення нових інвестицій у соціально значущі інноваційні проекти місцевого розвитку. Поступово інтегруючись у глобальний простір, Україна має зміцнювати конкурентні засади національної, в тому числі сільської економіки, диверсифікуючи її структуру на користь ланок з високою доданою вартістю та технічно оновленими робочими місцями. Пріоритетного значення набуває зміцнення інституційної основи розвитку через стратегії, програми та проекти, нормативно-правові документи (регламенти, директиви, рішення, закони), виконання яких має перебувати під контролем спеціальних інституцій та організацій. Важливо, щоб інституції на місцях спиралися на ініціативні групи, об'єднані спільністю інтересів, знань, інформації. Прогресивні інституційні зміни сприятимуть трансформації соціально-економічних відносин у селі, активізуватимуть розвиток підприємництва та місцевих ринків.

Унаслідок низької продуктивності економіки та обмеженості фінансових ресурсів проблеми соціального розвитку села в Україні вирізняються масштабністю, потребують значних інвестицій і зусиль з боку органів влади та членів сільських територіальних громад. У зв'язку з цим необхідно у найближчій перспективі сформувати за зразком європейських країн модель послідовної, довгострокової політики соціального розвитку села з визначенням його джерел, інструментів регулювання та очікуваних результатів. Важливим для України є досвід активізації громадської ініціативи, участі і контролю за соціальними змінами на поселенському рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малік М.Й. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент). — Київ: ННЦ ІАЕ, 2010. — 624 с.
2. Трансформація сільського розселення в Україні: кол. моногр. / за ред. Т.А. Заяць; Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України. — Київ, 2017. — 298 с.
3. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села / за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України. — Київ, 2007. — 468 с.
4. Рогожин О.Г. Інформаційні технології управління соціальним розвитком сіл в Україні // Математичне моделювання в економіці. — 2014. — Вип. 1. — С. 17–25.
5. Якуба К.І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика. — Київ: ННЦ ІАЕ, 2007. — 362 с.
6. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської торії і практики // Економіка України. — 2007. — № 4. — С. 62–70.
7. Лендел М.А. Зарубіжна практика управління розвитком сільських територій: трансформація досвіду для України // АгроІнком. — 2012. — № 4–6. — С. 66–74.
8. Непочаєнко О.О. Державна політика у сфері розвитку сільських територій: вітчизняні реалії та європейський досвід // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: економічні науки. — 2012. — Вип. 4. — С. 149–153 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.3/149.pdf> (дата звернення: 22.03.2018).
9. Ярмоленко Ю.О. Основні підходи до стратегічного планування сталого розвитку АПК України та європейський досвід // Теорія та практика державного управління. — 2016. — № 4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-4/doc/5/03.pdf> (дата звернення: 17.01.2018).
10. GDP per capita, PPP (current international \$) / The World Bank [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD> (дата звернення: 19.07.2019).
11. Europe 2020. A strategy for smart sustainable and inclusive growth // EUR-Lex Access to European Union law [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52010DC2020> (дата звернення: 25.01.2018).
12. EU rural development policy 2007–2013 / European Communities, 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007/2007_en.pdf (дата звернення: 05.02.2019).
13. Agriculture and rural development / European commission [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.un.org/esa/agenda21/natinfo/countr/ec/agriculture.pdf> (дата звернення: 16.04.2019).
14. U Action for smart villages / European Commission. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/rural-development-2014-2020/looking-ahead/rur-dev-small-villages_en.pdf (дата звернення: 01.03.2019).
15. European Agricultural Fund for Rural Development. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://enrd.ec.europa.eu/policy-in-action/rural-development-policy-figures/partnership-agreement-summaries_en. (дата звернення: 01.03.2018)
16. Развитие сельских территорий в Германии / Информ. материалы. — 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://agrardialog.ru/files/prints/razvitie_selskih_territoriy_v_germanii_rus.pdf (дата звернення: 03.05.2018).

REFERENCES

1. Malik, M.I., Kropyvko, M.F., & Bulavka, O.H. (2010). *Sotsialno-ekonomichni zasady rozvytku silskykh terytorii (ekonomika, pidpriemnytstvo i menedzhment)* [Socio-economic bases of development of rural territories (economy, entrepreneurship and management)]. NNTs IAE. Kyiv [in Ukrainian].
2. Zaiats, T.A. (Ed.). (2017). *Transformatsiia sil's'koho rozselennia v Ukraini* [Transformation of rural settlement in Ukraine]. In-t demohrafiï ta sots. doslidzh. im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
3. Libanova, E.M. (Ed.). (2007). *Naselennia Ukrainy. Sotsialno-demohrafichni problemy ukrainskoho sela* [The population of Ukraine. Social and demographic problems of the Ukrainian village]. In-t demohrafiï ta sots. doslidzh. im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
4. Rohozhyn, O.H. (2014). Information technologies of social development management of villages in Ukraine. *Matematychni modeliuvannia v ekonomitsi*, 1, 17–25 [in Ukrainian].

5. Yakuba, K.I. (2007). *Zhyttievyi i trudovyi potentsial silskoho naseleння Ukrainy. Teoriia, metodolohiia, praktyka* [Life and labor potential of the rural population of Ukraine. Theory, methodology, practice]. NNTs IAE, Kyiv [in Ukrainian].
6. Hubeni, Yu. (2007). Rural Development: Some Aspects of European Thorium and Practice. *Ekonomika Ukrainy*, 4, 62-70.
7. Lendiel, M.A., Hazuda, L.M., & Hotko, N.M. (2012). *Foreign practice of rural development management: transformation of experience for Ukraine*, 4-6, 66-74. AhroInkom.
8. Nepochatenko, O.O. (2012). Derzhavna polityka u sferi rozvytku silskykh terytorii: vitchyzniani realii ta yevropeyskyi dosvid [State policy in the field of rural development: domestic realities and European experience]. *Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii. Seriia: ekonomichni nauky*, 4, 124-144. Retrieved from <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.3/149.pdf> [in Ukrainian].
9. Yarmolenko, Yu.O. (2016). Osnovni pidkhody do stratehichnoho planuvannya staloho rozvytku APK Ukrainy ta yevropeyskyi dosvid [Main Approaches to Strategic Planning of Sustainable Development of AIC of Ukraine and European Experience]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia - Theory and practice of public administration*. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-4/doc/5/03.pdf>
10. *GDP per capita, PPP (current international (n.d.))*. The World Bank. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>
11. *Europe 2020. A strategy for smart sustainable and inclusive growth* (2010). EUR-Lex Access to European Union law. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A5201-0DC2020>
12. *EU rural development policy 2007-2013* (2008). European Communities. Retrieved from https://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007/2007_en.pdf
13. *Agriculture and rural development* (n.d.). European commission. Retrieved from <http://www.un.org/esa/agenda21/natlinfo/countr/ec/agriculture.pdf>
14. *EU Action for smart villages* (n.d.). European Commission. Retrieved from https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/rural-development-2014-2020/looking-ahead/rur-dev-small-villages_en.pdf
15. *Partnership Agreement Summaries* (n.d.). European Commission. Retrieved from https://enrd.ec.europa.eu/policy-in-action/rural-development-policy-figures/partnership-agreement-summaries_en
16. *Razvytye selskykh terrytoriy v Hermanyy. Ynformatsyonnye materyaly* [Development of rural areas in Germany. Information materials] (2010). Retrieved from http://agrardialog.ru/files/prints/razvitie_selskykh_terrytoriy_v_germanii_rus.pdf [in Russian].

Стаття надійшла до редакції журналу 27.06.2019.